Traumebevisst flerfamiliearbeid

med barn som har opplevd vold i familien

Beskrivelse/Manual

Heine Steinkopf

Vår 2013

JA til flerfamiliearbeid

Barn og foreldre som har opplevd vold i hjemmet møtes. Barna er mindre redde. Foreldrene litt gladere. Etter 15 samlinger á 90 minutter.

Av: Eva Dønnestad

Illustrasjonsfoto
Gruppene legger vekt på både lek og alvor. Gjennom rollespill formidler barn og voksne både det som er vondt og det som er bra.

I sju år har «Traumebevisst flerfamiliearbeid» lagt til rette for at barn med en omsorgsperson kan møte for å dele erfaringer og begynne på en ny fortelling om livet sitt.
– Alle deltar, de viser glede. De deler vonde ting. De rollespiller vonde episoder og følelser. Barna og mammaene lærer å gjøre noe de ikke har gjort før: Å leve sammen uten den personen som utøvde volden.

Familiene blir hverandres mentorer. Barna blir tryggere av å vite at de ikke er alene om å ha opplevd vold i hjemmet, sier psykologspesialist Heine Steinkopf som har vært veileder i prosjektet siden oppstarten. Han er ikke i tvil:
– Flerfamiliearbeid bidrar til bedre hverdag for barn som har opplevd vold.

Barna og deres omsorgspersoner blir rekruttert fra Familiekontorene, ABUP og noen også fra Barnevernet. De som får tilbudet er familier som lever separert fra voldsutøver. Det er maks 8 barn med mødre eller andre omsorgspersoner med i en gruppe. De møtes til 15 samlinger på halvannen time. Barna som er med kan enten ha vært vitne til vold, eller selv ha vært utsatt for fysiske eller psykiske overgrep.

Likemannsråd

I gruppene blir det mange eksempler på at det har større effekt når likemenn gir hverandre tips og råd, enn om de kommer fra fagfolk.
– En kvinne fortalte at hun hadde møtt mannen sin i byen. Frykten tok henne, og hun begynte å skjelve som et aspeløv. En av de andre mødrene sier til henne: «Du må ikke være så redd.» Hvorpå den redde våkner, lener seg fram på stolen og svarer: «Nei, det er sant. Jeg må ikke være så redd.» Hun oppdager at hun har et valg. Det virker sterkere når en som selv har overvunnet frykt for voldelig ektemann, sier det, understreker Heine Steinkopf.

Nye sider av mamma

Innholdet i samlingene er lagt opp på barn og unges premisser. Det er naturlige skift mellom humor, lek og alvor.
– Vi legger vekt på normalitet. Vi forsøker å møte hele barnets verden – ressursene og sårbarheter. Det som er godt, og det som er smertefullt og skamfullt.

Mange av barna ser også helt nye sider av mammaene sine i samlingene. Mødre som i hjemmet er så fylt av frykt at de ikke klarer å være til stede i barnets verden, opplever at frykten slipper litt taket i gruppene. De ser barna sine på nye måter, og barna ser nye sider av mamma. Mange barn opplever at gruppene blir et sted de senker skuldrene, og gir slipp på ansvaret de ofte føler for å passe på mamma.
Gjennom lek og samtaler blir det samtaler de ikke har fått til i hjemmet.
Mange av barna blomstrer og tør vise mer og mer av hvem de er og hvordan de har det i løpet av gruppene. De får oppmerksomhet fra mødre som ellers har mye frykt og lite overskudd. Det er vondt å se hvordan frykt ødelegger familieliv. På samme måte er det godt å se hvordan trygghet kan være med å hele relasjoner, sier Steinkopf.

Heine Steinkopf
Psykologspesialist ved RVTS Sør

Blir kjent med følelser

Et av målene i samlingene er også at barna skal bli kjent med egne følelser gjennom blant annet miming og rollespill.

– Ungene kommer ofte med opplevelser fra hjemmet, episoder med vold. Da tar vi alltid spontant og rollespiller dette. Barnet skal ikke være seg selv, men regissør. Mødre er med og andre barn kan være med. Det blir mye liv. Det blir sterke rollespill. Fra virkeligheten. Men det ufarliggjør på en god måte, og mange barn tør å si ting de ikke hadde turt å si uten at de var gjennom rollespillet. For mange mødre blir det sterkt å se barnets opplevelse av det som skjer hjemme. Hvordan de ser mors rolle, fars rolle og søskens rolle.

– Du sier konsekvent mødrene om de foresatte som deltar på gruppene sammen med barna?
– Ja, i løpet av disse sju årene har vi bare hatt to menn med i gruppen – i de familiene var det kvinnen som var voldelig. Selv om tallene viser at flest menn slår, er det litt påfallende at vi nesten utelukkende får henvendelser fra familier der far er voldelig. Vi har nok en utfordring i å avdekke flere av de psykiske og fysiske overgrep som begås av kvinner, sier Heine Steinkopf.

Medvirkning

Det gjennomføres alltid to samlinger med omsorgspersonene først slik at gruppelederne får et bilde av forventningene de har. Men også for at de skal være med å si noe om hva de trenger. Hva de ønsker for seg selv og barna sine.

– Hva ønsker mødrene skal ha blitt annerledes når gruppesamlingene er over?
– Ofte svarer de at de ønsker barna skal ha blitt tryggere, gladere og ikke være så redde.
Vi har egne metoder som vektlegger det å skape kontakt mellom mor og barn. Ungene legger seg på gulvet og mødrene skal tegne silhuett rundt barna. I de 3-4 første samlingene spør vi alltid barna om hvilke følelser de har hatt siden sist. Dette tegnes inn i silhuettene. Der i kroppen som følelsen sitter.

Lekens betydning

Heine Steinkopf synes det er trist at mange av de gamle ringlekene som «Slå på ring», «Tyven, tyven», «Ta den ring og la den vandre» og «Bro, bro, brille» ikke er en del av barns verden lenger. Fra forskningen vet vi at sansemotorikk og repetisjon bidrar til utvikling av høyere hjernefunksjoner som refleksjon og forståelse. Det er mye koordineringstrening i disse samlekene.

–Koordineringstrening og samlek virker på hjernens utvikling. Leker kan på denne måten stimulere til å integrere dypere hjernefunksjoner og må ikke undervurderes, fastslår Heine Steinkopf.

Vekt på deltakelse

Omtrent midtveis i samlingene innleder gruppelederne med å si litt om hva vold er. Deretter legger de til rette for at ungene kan intervjue hverandre om dette temaet. Foreldrene blir plassert i lytterposisjon litt lenger bak i rommet. Etterpå bytter vi. Foreldrene får komme fram og reflektere over det barna har snakket om. Barna lytter til deres reaksjoner.
– Omsorgspersonene kan synes det er tøft å høre mye av det som kommer fram i barnas samtaler. Noen av dem er ikke klar over at barna har fått med seg så mye av det som skjer hjemme. Andre vet ikke hvor sterkt det berører barnas følelser og dagligliv. Noen får øynene opp for hvordan barna ser på dem som mødre, hvordan barna føler de må beskytte dem. Når noe settes ord på, blir det ofte veldig tydelig, forklarer Heine Steinkopf.

Her er noen sitater fra barn og unge som har deltatt i gruppene:

”Det var en gang pappa tok kvelertak på meg og løftet meg opp mens han holdt meg rundt halsen. Det er vold.”

”Jeg så pappa kaste et askebeger på mamma.”

”Jeg blir redd når mamma og pappa skriker til hverandre.”

”Jeg så pappa voldta mamma.”

– Det er ikke rart det både kan bli stille og vekke mange følelser i mødre som hører disse virkelighetsbeskrivelsene fra barna sine, sier den erfarne gruppelederen og veilederen.

Liten skepsis

– Har det vært noen innvendinger om at familier skal møte familier og dele erfaringer?
– Vi har møtt få motforestillinger. I starten kunne noen være litt skeptiske til at barn med smertehistorier skal møte andre barn med lignende historier. De er redde for at det kan smitte og forsterke. Vi har motsatt erfaring. Det løsner og leger. Andre er skeptiske til den blandingen av humor og alvor som preger samlingene.

– Har de grunn til å være bekymret?
– Nei, vi tar barn på alvor, barn skifter fort mellom

humor og alvor. Det er deres vesen vi tar på alvor. Det er helt naturlig for dem.

Trygghet, relasjon og følelsesregulering

Steinkopf forteller at alle som er med å drive gruppene tar i bruk hele sin traumeforståelse og kunnskap og erfaring fra arbeid med vold.
– Vi legger vekt på å skape trygghet, bygge relasjoner og regulere følelser.

– *Hvordan regulerer dere følelser i slike grupper?*
– Vi gjør det blant annet ved å ta i mot og forstå følelser som dukker opp. Det betyr ikke at de skal dempes, men ofte blir vonde følelser lettere å slippe om de blir møtt på en god måte. Det er ikke et poeng å lære barn og ikke være sint eller redd, men lære dem å forstå at det er det de er, sier Steinkopf som flere ganger har opplevd at barn kan være urolige og rabiate i de første samlingene fordi det er utrygt. Men at det ofte skjer en endring. De er roligere og gladere i de siste samlingene.

Følelsene bak atferden

– Følelsene bak atferden deres blir sett, forstått og møtt. Dette kan bety mye for barn som bærer stor smerte inni seg. Barn er kloke. I en av samlingene sa et barn om et annet barn som var veldig urolig: Det er ikke rart at han er som han er. Han som har hatt det så vanskelig. Da gutten hørte dette, ble han helt annerledes. Det er stort for et barn å få respekt og forståelse fra et annet barn på samme alder. Han var sett og forstått og noen ganger er det nok. Vi har mange eksempler på at barn som får anerkjennelse for smerten sin, også endrer atferd, sier Heine Steinkopf optimistisk.

Det er vanlig med ett års oppfølging etter samlingene – men noen relasjoner varer lenger. Steinkopf møter fremdeles en mor og en datter 8 år etter gruppesamlingene. Jenta som i dag er tenåring forteller:

– Flerfamiliegruppene betydde en stor forandring for meg. Jeg var så vant til å passe på mamma. Her klarte jeg etter hvert å slappe av. Fordi jeg visste mamma var trygg, turte jeg å tenke på meg selv og hvordan jeg hadde det også.

Oppfølging viktig

Heine Steinkopf tror korttidstilbud er av liten nytte for mennesker som har levd veldig vanskelige liv. De må følges opp over tid, ofte flere år.
– Vi slipper ikke dem vi har med i grupper, før det er forsvarlig. De trenger noen som sier: «Du kan komme til meg inntil du kjenner at noe er litt bedre.» Vi terapeuter må ikke være så redde for det som går over tid. Når et menneske har et behov må noen møte det behovet. Har et menneske behov for trygghet, er det det vi må gi det, mener han.

Noen av tilbakemeldingene etter 15 gruppesamlinger har vært:

- bedre tilknytning mellom mor og barn
- mindre redde barn
- gladere barn
- tryggere omsorgspersoner

Fremtidsdrøm

I gruppene er de også opptatt av å gi barn og voksne en fremtidsdrøm. Finne noe godt som starter nå. Vi tenker at fremtiden skaper nåtiden, etter at fortiden er blitt anerkjent og forstått. **Uten fremtidshåp er det meningsløst å gå bakover, sier veilederen som sammen med de andre gruppelederne er med å utvikle historier om mestring og kampvilje.** For å hente fram ressurser spørres det ofte: Når det var som verst, hva gjorde du da, siden du overlevde?
– Det er viktig å gripe fatt i det som gjør at barn, unge og voksne har kommet seg igjennom og la det være med å lage nye fortellinger om livene sine.

INNHOLDSFORTEGNELSE

1.0	Bakgrunn og historikk		7
2.0	Målsettinger og teoretisk grunnlag		7
	2.1	Teoretisk plattform/grunnlag	7
	2.2	Målsettinger for gruppen	8
3.0	Organisering og administrasjon		8
	3.1	Samarbeid Familiekontor og ABUP	8
	3.2	Styringsgruppe, lederteam og forankring	8
	3.3	Møtested	8
	3.4	Krav til gruppeledere	8
4.0	Forarbeid og praktiske rutiner		8
	4.1	Rekruttering/Inntak	8
	4.2	Henvisning/Intervju	8
	4.3	Kriterier for deltakelse	9
	4.4	Samtykke	9
	4.5	Kontakt med voldsutøver	9
	4.6	Evaluering	9
	4.7	Skjematisk oversikt over forarbeid	9
	4.8	Gruppesammensetning	9
5.0	Det praktiske arbeidet		10
	5.1	Generelt, ritualer, rammer	10
	5.2	Første samling, foreldre alene	10
	5.3	Første samling med barn	11
	5.4	Øvrige samlinger, hovedpunkter	11
	5.5	Spesielt urolige eller ukonsentrerte barn	12
6.0	Ressurser		12
	6.1	Den tredelte hjerne	12
	6.2	Forslag til aktiviteter	13
	6.3	Inspirasjonskilder til aktiviteter	18
7.0	Avslutning, oppfølging		18
Litteratur			19

Bilder

Forsiden: *Copyright: Sergey Ryzhov, Shutterstock.com*
Side 5: *Copyright: Zurijeta, Shutterstock.com*
Side 12: *Copyright: Gladskikh Tatiana, Shutterstock.com*
Side 18: *Copyright: Tatiana Morozova, Shutterstock.com*

1.0 BAKGRUNN/HISTORIKK

Dette dokumentet beskriver en modell for terapeutisk hjelp til komplekst traumatiserte barn, og mer spesifikt; barn som har levd med vold i familien. Modellen kombinerer fellesskap, likemannsarbeid og familieterapi med moderne faseorientert traumebehandling. Erfaringene med dette arbeidet siden 2005 gir indikasjoner på at en slik organisering kan være hensiktsmessig for å bidra til en positiv utvikling for disse barna.

Det aktuelle gruppetilbudet ble startet opp i 2005 som et samarbeid mellom Familiekontoret i Vest Agder og ABUP, Sørlandet sykehus. Bakgrunnen for oppstarten var at Familiekontoret deltok i prosjektet «Barn som lever med vold i familien» fra 2004-2007. Prosjektet var ledet av Alternativ til Vold og Senter for Krisepsykologi. Inspirert av dette ble det tatt initiativ til å starte en behandlingsgruppe for barn som hadde opplevd vold i familien. Omtrent samtidig ble vi kjent med flerfamiliearbeidet til Eia Asen ved «Marlborough Family Service»; Multiple Family Therapy. Vi så hvor kraftfullt det kan være å sette familier sammen i en behandlingskontekst, slik at de kan bruke hverandre til læring og utvikling. Gjennom RVTS Sør fikk vi oppdatert kunnskap om komplekse traumer, og vi så nytten av å organisere arbeidet i en faseorientert traumemodell.

Vi ser at denne måten å organisere et behandlingstilbud for en gruppe barn og familier i et sterkt tabuisert felt, er givende og meningsfullt, med svært gode tilbakemeldinger fra deltakerne.

Gruppetilbudet som beskrives i dette dokumentet er et samarbeidsprosjekt mellom ABUP ved Sørlandet Sykehus, Kristiansand og Familiekontoret i Vest Agder. Deler av beskrivelsen handler derfor om organiseringen av dette samarbeidet. Vi har sett at det har fordeler å organisere slik virksomhet på tvers av etater, men det er ingen forutsetning. Etater som ønsker å starte opp slik virksomhet kan fint gjøre det på egen hånd.

2.0 MÅLSETTINGER OG TEORETISK GRUNNLAG

2.1 Teoretisk plattform/grunnlag

Modellen tar utgangspunkt i tre overordnede teoretiske rammer:

1. *Faseorientert traumebehandling*, (f.eks. Courtois & Ford, 2009). Fokus i den første fasen vil være psykoedukasjon, kroppsbevissthet, respirasjon, avslapping, «safe place», følelsesbevissthet og følelsesintegrering. Andre fase inneholder fokus på vold eller andre traumatiske eller krenkende hendelser i et mestringsperspektiv, med aktiv bruk av rollespill. Siste fase inneholder fokus på fremtidsberedskap og forsøk på å integrere og befeste læring fra de første fasene.

2. Den faseorienterte traumebehandlingen er satt inn i en ramme av *flerfamiliearbeid*. Dette innebærer at barnet deltar i gruppen sammen med en forelder eller en annen omsorgsperson (besteforelder, fosterforelder). Flerfamiliefokuset gir mulighet for aktiv problemløsning, familiene blir hverandres mentorer, det øker muligheten for gjenkjennelse og fellesskap, og gir større mulighet til å jobbe med tilknytningsrelaterte problemer. (Dawson, Asen og McHugh, 2001; Asen & Scholz, 2010).

3. Det brukes også en generell *narrativ familiesystemisk* tilnærming hvor referansene i hovedsak er reflekterende team (Andersen, 1987) og Narrativ psykologi, (White, 2006; McAdam, 2003).

På et mer generelt nivå har vi også latt oss inspirere av Roseby & Allen (2005); «A safe place to grow», og "Real life heros» (Kagan,2010)

2.2 Målsettinger for gruppen

• Bidra til positiv endring/utvikling av sentrale hjernefunksjoner som påvirkes av komplekse traumer;
- *Stress-respons systemet*
- *Emosjonssystemet*
- *Tilknytningssystemet*
- *Hukommelsen*
- *Mentalisering*

• Bidra til gjensidig respekt og anerkjennelse mellom foreldre og barn.

• Gjensidig anerkjennelse av medlemmene i gruppene. Læring av hverandre.

• Empowerment, følelse av kontroll og styring i eget liv.

• Oppmerksomt nærvær, stå i det, kraft, styrke, sette grenser i eget liv.

• Motvirke rigiditet, bruke kreativitet, få andre opplevelser, "do something different".

• Nyskriving av historier til kompetanse og mestring. Nyansering av "den vonde historien". "Detoxify the traumas" (Silberg, 2004).

3.0 ORGANISERING OG ADMINISTRASJON

3.1 Samarbeid FK og ABUP

Flerfamiliegruppen er et samarbeidstiltak mellom Familiekontoret i Vest Agder og ABUP Kristiansand. Begge steder har frigitt terapeuter, som hver har avsatt en halv dag til dette arbeidet

3.2 Styringsgruppe, lederteam, forankring

Tiltaket har en styringsgruppe som består av ledere ved enhetene. Journal føres begge steder. Styringsgruppen møtes ca 2 ganger i året.

3.3 Møtested

Gruppen har sine møter på Familiekontoret i Vest Agder. Det er hensiktsmessig å ha tilgang til et større rom, samt mulighet for mindre grupperom ved behov. Tilgang til rom med en-veis speil er praktisk, men ikke nødvendig.

3.4 Krav til gruppeledere

Terapeutene har en grunnforståelse i overensstemmelse med teorigrunnlaget som beskrevet ovenfor. I tillegg kreves toleranse for usikkerhet, i og med at gruppen i stor utstrekning "blir til mens en går", og vil forsøke å ta tak i det som skjer "her og nå". Videre kreves gode samarbeidsevner og forståelse for at arbeidet kan være svært krevende, spesielt knyttet til konflikter rundt barna og det å forholde seg til barnas opplevelser. Det kan være nødvendig å f.eks stille opp i retten på vegne av barna.

4.0 FORARBEID OG PRAKTISKE RUTINER

4.1 Rekruttering/Inntak, frivillighet, ansvarliggjøring

Rekruttering skjer via egne systemer som Familiekontoret og ABUP. I tillegg er det utarbeidet en informasjonsbrosjyre som er delt ut til aktuelle etater som barnevern, Familiesentre, Krisesenter. Tiltaket er frivillig og det kreves samtykke fra begge foreldre. Det kreves videre at en av foreldrene, dvs den av foreldrene som ikke har utøvd vold, deltar i gruppen på lik linje med barnet.

4.2 Henvisning/Intervju

I utgangspunktet kan etater eller familien kontakte gruppelederne direkte, og det blir avtalt tidspunkt for intervju. Det er foretrukket at en først møter foreldrene alene, og deretter avtaler nytt møte hvor også barna deltar. Dersom intervjuet viser at gruppetilbudet er aktuelt, må det sørges for henvisning til ABUP. Dette gjøres enkelt, ved at klientene ber fastlege eller barnevern sende henvisning med referanse til Flerfamiliegruppen.

I intervjuet går en gjennom hvilke erfaringer barnet og familien har hatt, særlig knyttet til

opplevelser av vold og andre traumer. Det gis informasjon om tilbudet, og familiens motivasjon og praktiske mulighet til å delta kartlegges. Opplevelser kartlegges med eget skjema. I tillegg administreres kartleggingsredskapene ASEBA og CDES-PTSI.

4.3 Kriterier for deltakelse/eksklusjon

Det kreves at familien/barnet har hatt opplevelser med fysisk eller psykisk vold. En sterk og vedvarende konfliktsituasjon mellom foreldrene kan være tilstrekkelig for å tilfredsstille kriteriene for "psykisk vold", men må vurderes i hvert enkelt tilfelle. Det er videre nødvendig at den forelderen som skal delta i gruppen (vanligvis mor) har en god nok fungering, slik at hun kan klare å følge opp tilbudet.

4.4 Samtykke

Det kreves at begge foreldre gir sitt samtykke til behandlingen. Det er utarbeidet et eget samtykkeskjema. Muntlig samtykke er også godkjent, og må i så fall føres i journal. Dersom en av foreldrene ikke samtykker, kan det i spesielle tilfeller vurderes om behandling likevel skal settes i verk, med henvisning til endring i pasientrettighetsloven av 1. mai 2010. Det vurderes også som viktig for barnet at begge foreldre har gitt samtykke, slik at barnet kan unngå å komme i en lojalitetskonflikt.

4.5 Kontakt med voldsutøver/overgriper

Det gjøres forsøk på å få til møte også med den som har utøvd volden. Denne skal ikke delta i gruppen, men blir forsøkt møtt med tanke på å gi en rasjonale for barnets deltakelse i gruppen, samt forsøke å stimulere til en tenkning som er til beste for barnet. Utøver blir også gitt generell informasjon om gruppen, og om barnets utvikling. Barnet skal alltid informeres om hvilken informasjon som gis videre til utøver, og informasjon som kan være til skade for barnet blir holdt tilbake.

4.6 Evaluering

Alle deltaker fyller ut ASEBA (Child Behavior checklist, Aschenbach) og CDES-PTSI før og etter deltakelsen i gruppen. Underveis og i etterkant gir foreldrene tilbakemeldinger på barnas fungering og utvikling. Dette registreres av gruppelederne.

4.7 Skjematisk oversikt over forarbeid

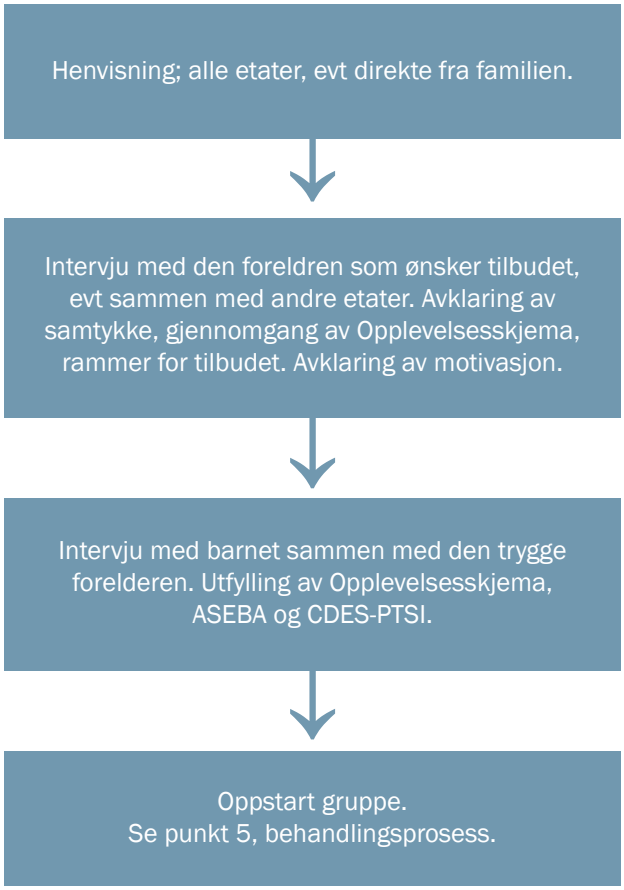

4.8 Gruppesammensetning

Antall deltakere i hver gruppe kan variere. Det kan være optimalt med 4-6 barn sammen med hver sin forelder. Dette må vurderes ut i fra sammensetningen i hver gruppe. Alder kan variere fra ca 6-7 år til 15-16 år. Avhengig av barnas individuelle fungering, kan disse fungere sammen i en gruppe. Det kan synes som om matching på alder kan være mindre viktig i dette formatet, hvor foreldrene også deltar. Det ser ut til å fungere bra at søsken deltar sammen.

5.0 DET PRAKTISKE ARBEIDET

5.1 Behandlingsprosessen

Innledende kartlegging	Fase 1 Trygghet Samling 1-4	Fase 2 Affektregulering Samling 3-7	Fase 3 Traumenarrativ Samling 6-9	Fase 4 Integrering Samling 9-15	Avsluttende evaluering
Intervju ASEBA CDES-PTSI Opplevelser	2 samlinger med foreldre alene Bli kjent, trygghet, forventninger Undervisning psyko-edukasjon Familiekart	Felleskap, flokklek, fokus foreldre-barn Trygghet, konsentrasjon, kroppsbevissthet Følelses-bevissthet Bevegelse Rollespill mentalisering	Tema: vold, traumer, ting som er vanskelig Rollespill, refleksjon, mentalisering	Integrering Fremtids-beredskap, symboler Positive tilbake-meldinger	ASEBA CDES-PTSI Samtale

5.1 Generelt, ritualer, rammer

Hvert gruppemøte varer ca. 1,5 time. Pause med boller, saft og kaffe midtveis. Fruktskål står klar når gruppen begynner.

Faste ritualer:

- Det tennes lys for hvert barn ved oppstart av hver time. Første gang ønskes hvert barn velkommen i gruppen mens deres lys tennes. I de neste samlingene gis hvert barn en personlig tilbakemelding; f.eks ”Forrige gang la vi spesielt merke til at du (navn) klarte å lytte til det de andre sa på en respektfull måte” , med en konkret referanse. Samtidig tennes lyset for barnet. Dette krever at gruppelederne går gjennom og planlegger en tilbakemelding til hvert barn etter hvert gruppemøte.

- Hvert gruppemøte avsluttes med at forelder og barn sitter overfor hverandre, og sier ”Jeg (du) er god nok som jeg (du) er, jeg (du) har kraft og styrke”. Dette gjøres mens de klapper rytmisk hendene mot hverandre, forelderens venstre hånd mot barnets høyre og motsatt.

5.2 Første samlinger, foreldre alene

De første 2 samlingene gjøres med foreldrene alene. Det gis informasjon om hvilke tema som blir tatt opp, og i hvilken rekkefølge, og det gis en rasjonale for temavalg og rekkefølge (undervisning). Modellen «Den tredelte hjerne» introduseres, hvor en forklarer hvordan nivåene «Kaptein», «Maskinist» og «Fyrbøter» samhandler (se kp 6). Hver forelder presenterer sitt barn for de andre foreldrene. Hver forelder formulerer en målsetting for hva som er annerledes for barnet og familien når gruppen er ferdig. Foreldrene og gruppelederne planlegger gruppesamlingene med barna. Det blir understreket at foreldrene har stor påvirkningsmulighet på hvilke tema som skal tas opp, og hvordan gruppen arbeider. Det gjøres avtaler om hvordan evt utagering eller andre uttrykk skal håndteres, hvor mye skal gruppelederne ta ansvar, og hvor mye skal foreldrene ta selv. Det understrekes for foreldrene at tema i gruppen kan bringe opp vanskelige følelser for barnet og dem selv, og at det skal være stor toleranse for slike reaksjoner i gruppen.

5.3 Første samling med barn

Første samling inneholder introduksjon, presentasjon, og formulering av "regler", f.eks. relativ taushetsplikt. Introduksjonen inneholder en formulering av typen "Det som er felles for alle dere som er med her, er at dere har på en eller annen måte opplevd vold i familien". Det er nyttig å ha laget en plan for dagen klar på flip-over/ tavle, for å bidra til forutsigbarhet for deltakerne.

Hovedaktiviteter i første samling er å lære navn, og få en oversikt over hvem de andre er. Aktuelle aktiviteter er Navnelek og Familiekart (se aktivitetsoversikt)

For noen barn er det nyttig å ta med seg en gjenstand, en dukke, en bamse eller liknende som kan bidra til å skape trygghet for barnet.

5.4 Øvrige samlinger, hovedpunkter

Samling 1-3:
Arbeid med opplevd trygghet i gruppen, flokkleker, familiekart, og begynnelse på å forstå følelser. Ofte vil øvelsene «Fruktsalat» og «Mime følelser» være gode på dette stadiet. Andre eller tredje samlingen kan det passe å introdusere «Plassere følelser i kroppen», hvor forelderen tegner omriss av barnets kropp på et stort gråpapir, som så henges opp på veggen og brukes som referanse videre i de neste samlingene. Noen ganger kan det være hensiktsmessig å begynne hver samling med «hvilke følelser har du hatt siden sist», og «hvilke følelser tror du mor har hatt siden sist», eller «hvis vi hadde spurt mor, hvilke følelser ville hun sagt at du har hatt siden sist». Det som kommer opp kan skrives inn på gråpapiret, evt med den fargen barnet ønsker følelsen skal ha, og på rett sted i kroppen.

Samling 3-7 (ca.):
Fokus på å gjenkjenne og forstå følelser, fortsatt kan det være hensiktsmessig å spørre etter «hvilken følelse(r) har du hatt siden sist», slik at både barn og voksne venner seg til å kjenne etter hvilke følelser de opplever. Fortsatt vil det være fint å variere med ulike øvelser som er rettet mot «Fyrbøter og Maskinist». En viktig aktivitet på dette stadiet vil være å bruke rollespill. Disse kan organiseres «ad-hoc», f.eks. ved at et av barna forteller om en opplevelse på skolen. Gruppeleder sier: «la oss lage et rollespill av denne situasjonen». «Hvem skal spille deg, hvem skal ha de andre rollene?» Det vil ofte være et poeng at det ikke er barnet som har opplevelsen som spiller med i rollespillet, men at dette barnet får en regissør-posisjon. Deretter settes rollespillet i gang, uten for mye forarbeid. Det vil være hensiktsmessig å filme rollespillet, og straks se resultatet på en skjerm. Under gjennomgangen av filmen kan det være fint å stoppe opp underveis, og kommentere på ansiktsuttrykk og andre ting, med kommentarer som: «Hva er det som skjer her», «hva tenker han/ hun her», «hvilken følelse ser dette ut som», osv. Ofte kan det være hensiktsmessig å lage et nytt rollespill umiddelbart, med alternative handlinger, andre måter å håndtere situasjonen, osv. Denne refleksjonen i forbindelse med rollespillene vil vi tenke er rettet inn mot «Kapteinen», som øvelse på mentalisering. Rollespill kan også organiseres ved at mor og barn planlegger et rollespill sammen; med handling, planlegging av hvem som skal være skuespillere og regissør. Alternativt kan gruppen sammen planlegge et rollespill, mens gruppelederne ikke er tilstede.

Samling 7-15 (ca.):
På et tidspunkt i prosessen kan det være hensiktsmessig å tematisere smertefulle opplevelser. En måte å håndtere dette på er å innlede med «hva er vold?» I denne situasjonen sitter barna sammen med en gruppeleder, mens foreldre sitter enten bak en-veis speil, eller tilbaketrukket i rommet. Barna lister opp på tavle hvilke tanker de har om hva vold er. Deretter reflekterer foreldrene over barnas fremstilling, mens barna sitter i lytterposisjon. Som neste skritt kan det fungere å vise materiale som tematiserer vold eller krenkelser. Alternativ kan være filmene «I skyggen av volden», eller «Sinna Mann». Det kan være lurt å vise filmene for foreldrene først, siden det er en erfaring at flere foreldre får sterkere reaksjoner enn barna i etterkant. Andre muligheter er å bruke rollespill aktivt; barnet og forelderen sitter sammen og lager et rollespill, f.eks. en situasjon som var skremmende, en gang man var sint, eller en mobbesituasjon. Deretter fremføres rollespillet, helst med reverserte roller, dvs at barnet spiller den voksne og omvendt, eller at de som har laget rollespillet instruerer noen av de andre og bruker dem som skuespillere.

Når det går mot avslutning av gruppen, vil tema ofte bli gjensidig anerkjennelse og bekreftelse av gruppemedlemmene, fokus på gode egenskaper og de ressursene man ser hos hverandre. Oversikten over aktiviteter inneholder en del forslag til aktiviteter rettet inn mot dette. Det samme gjelder det å fokusere på fremtiden, praktisk problemløsning, og ikke minst fokus på hvordan livet kommer til å bli på lengre sikt.

Strukturen i prosessen har vært 2 samlinger med foreldre/omsorgspersoner ved oppstart, deretter ca. hver 4. gang med de voksne alene.

5.5 Spesielt urolige eller ukonsentrerte barn

Grupper er forskjellige. Noen ganger vil det være nødvendig med mye aktiviteter, og relativt hyppige skifter av aktivitet. Andre grupper er mer «verbale», og krever mindre for å holde på konsentrasjonen. Dette er en av grunnene til at det er vanskelig å lage en fast struktur som skal gjelde i alle grupper. Det bør avklares med foreldrene hvor mye uro som bør tåles, og hvordan uroen skal håndteres. Ofte vil uro være et symptom på nettopp de vanskene barna har, og for mye grensesetting vil være lite hensiktsmessig.

6.0 RESSURSER

6.1 Den tredelte hjerne, som utgangspunkt for psykoedukasjon

Det kan være nyttig å bruke en forenklet pedagogisk modell for samspillet mellom disse systemene; en dampbåtmetafor, med en Kaptein, en Maskinist og en Fyrbøter. Fyrbøteren står for aktivering når dette er nødvendig (ANS+HPA-aksen), Maskinrommet inneholder Tilknytningssystemet, systemet for Episodisk Hukommelse, og Affektsystemet, mens Kapteinen er det systemet som skal ha bevisst forståelse av både seg selv og av verden rundt (prefrontal cortex).

Komplekst traumatiserte barn vil ha et oversensitivt alarmsystem, som setter Fyrbøteren i arbeid ofte når dette ikke er nødvendig. Maskinrommet inneholder innlærte modeller (skjema) for relasjoner til andre mennesker, om de kan stoles på, hva som kan forventes. Affekt/emosjonssystemet gir affektiv informasjon om hvordan stimuli skal fortolkes, men uten kontroll fra Kapteinen vil denne informasjonen bidra til at alarmen utløses, og gi automatiserte reaksjoner som ikke styres av Kapteinen. Dette kan komme ut som raserianfall, aggresjonsutbrudd, ekstrem angst/uro, tristhet, tilbaketrekning osv. Episodisk hukommelsesmateriale er i utgangspunktet ikke tilgjengelig for Kapteinen, og når dette materialet «trigges» vil det bidra til å utløse negative affekter, sette i gang alarmresponsen, og sette tilknytningssystemet i funksjon, med den tilhørende tilknytningsstilen barnet har (f.eks. utrygg eller desorganisert). En godt fungerende Kaptein vil kunne fortolke og forstå signalene fra Maskinrommet og Fyrbøteren. Mange komplekst traumatiserte barn har en «svak» Kaptein, som ikke får den nødvendige informasjonen, og som «forlater broen» når maskinrommet gir signal om fare.

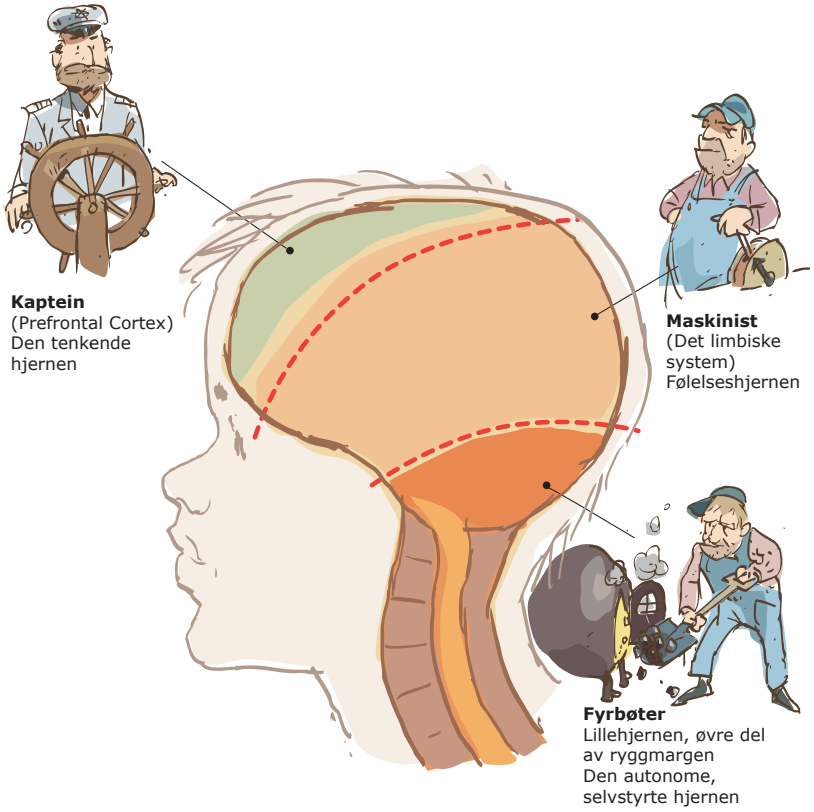

Tredelte hjernen - Harmonisk

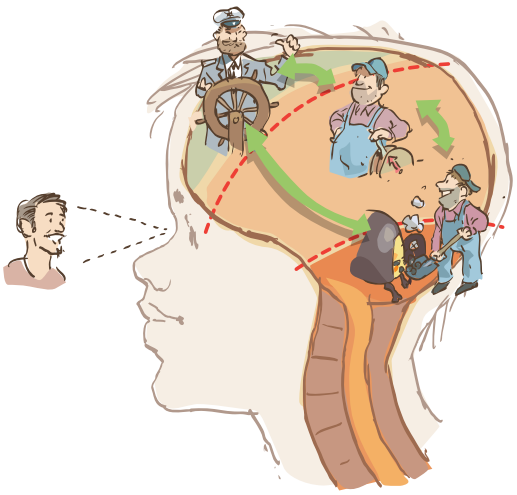

Tredelte hjernen - Stresset

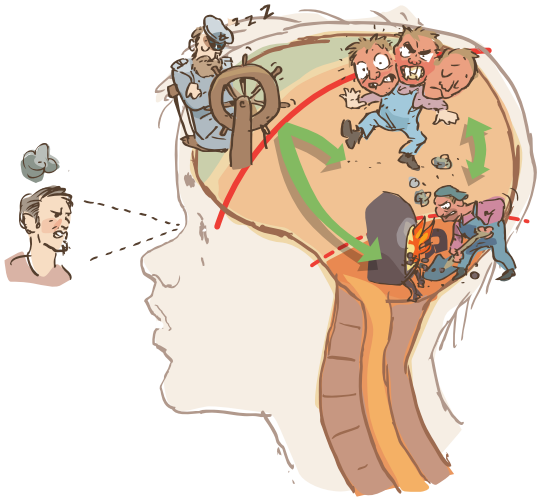

6.2 Forslag til aktiviteter:

Merk at dette bare er eksempler på noen aktiviteter, gruppeledere kan føle seg frie til å utvikle egne øvelser, eller finne andre de er komfortable med.

Oversikt over aktivitetene finner du på neste side...

Aktivitet + Fase	Formål, hensikt	Beskrivelse	Hjelpemiddel
Navnelek Fase 1	Lære navn, skape humor, tilhørighet i gruppen, ”ice-breaker”	Gjøre bevegelse samtidig om en sier navet sitt. Gjøres mens en står i sirkel. Et par runder først uten musikk, deretter gjøres øvelsen med akkompagnement	Musikk (f.eks.Angelique Kidjo)
Klappelek Fase 1-2	Løse opp steming, rytme, koordinasjon, oppmerksomhet	Står i sirkel, lederen klapper, og ”sender klappet» videre til neste. Denne mottar klappet, og sender det videre. Neste nivå; hver kan velge å ”snu” klappet. 3. nivå, hver kan velge å sende klappet til hvem som helst i sirkelen	Ingen
Klappe med tall/nr eller navn Fase 2	Humor, tilhørighet, koordinasjon, rytme oppmerksomhet, konsentrasjon, lære navn	Alle sitter i ring, alle klapper rytmisk først begge hender på lårene, deretter hendene sammen, så høyre hånd med tommelen opp, så venstre hånd. Samtidig med høyre tommel sies eget nr, med venstre tommel sies en av de andres nr. Den som har dette nr må si eget nr, deretter en annens nr i takt med rytmen. Den som sier feil, må en plassere seg sist i sirkelen	Ingen
Familiekart Fase 1	Oppdagelse av tilhørighet, bevisstgjøring av nettverk, hvem er ens viktige personer	Barn sitter sammen med sin forelder, lager figurer i plastilina, setter dem ut på A3 ark, seg selv i midten og øvrig nettverk på arket i relativ avstand til seg selv, etter hvor viktige barnet vurdere at de er for seg	Plastilina, A3-ark
Veggmaleri av historie, før, nå og fremtid (inspirert av ”Livets elv”) Fase 3-4	Lage sammenhengende livshistorie, ”remembering”, være med i flokken, sammenheng i livet, håp for fremtiden	Henger opp lange remser av gråpapir på veggen, barna velger en farge som er ”sin”. Tegner inn sin livslinje, tegner på symboler for viktige hendelser i sitt liv	Gråpapir, farget tusj
Følelseslek Fase 2-3	Følelsesbevissthet, humor, lek	Mime følelser, de andre gjetter hvilken følelse det er, og hvor sterk den er. Skrive følelsene på tavlen og skalere (0-10)	Tavle/
Skrive ned følelser Fase 2	Øke bevissthet om ulike følelser	Gruppeleder spør hvilke følelser en kan ha. Forslagene noteres på flip-over	Flip-over

Aktivitet + Fase	Formål, hensikt	Beskrivelse	Hjelpemiddel
Plassere følelser i kroppen Fase 2-3	Arbeid med følelses-bevissthet, hvordan oppleves følelsene i kroppen?	Forelder tegner omrisset til barnet på et gråpapir i helfigur Bruker omrisset til å plassere følelser i kroppen, ulike farger for ulike følelser	Gråpapir Tusj
Fruktsalat Fase 1-4	«Flokklek», humor, bevegelse, konsentrasjon, samhørighet	Ringlek. Stoler i sirkel, en stol for lite. Deltakerne deles opp f.eks i epler, pærer og bananer. En står i midten. Den i midten sier f.eks ”Epler”, hvorpå alle ”eplene” må reise seg og finne en ny stol. Dersom den i midten sier ”fruktsalat”, må alle reise seg og finne ny plass	Stoler i en ring
Liker du naboen din? Fase 1-4	«Flokklek», humor, bevegelse, konsentrasjon, samhørighet	Ringlek. Stoler i sirkel, en stol for lite. Den i midten henvender seg til en i sirkelen med spørsmålet ”liker du naboen din?” Denne kan svare ja, sa må begge naboene reise seg og bytte plass. Den som får spørsmålet kan svare ”nei, men jeg liker f.eks alle med svarte sko”. Da må alle som har dette reise seg og bytte plass.	Stoler i en ring
Skulpturering Fase 4	Felleskap, kreativitet, humor, utforske begreper Nye narrativer	Evt forelder og barn, eller større gruppe. Får i oppgave å lage en skulptur med egne kropper, visualisere ulike begreper som f.eks «vennskap», «godhet», «frykt», «sinne» etc	Ingen
Paneldebatt om fremtiden Fase 4	Stimulere fremtidsberedskap	Nyhetsstudio, gruppeleder, evt en forelder er reporter, som har gjester i studio. Gjestene er nå 10-15 år eldre enn sine egentlige år, og forteller om livene sine. Evt ser de tilbake på tiden da de hadde vansker, og forteller om hvordan disse ble løst	Stoler, «mikrofon»
Hedrende seremonier Fase 4	Gi stolthet, ære, anerkjennelse, styrke opplevd kompetanse	Ulike modeller: f.eks. høytidelig utdeling av diplom og blomster, eller hver deltaker sitter midt i en sirkel og får positive tilbakemeldinger fra hver av de andre. Alle tilbakemeldinger noteres ned og gis som gave til deltakeren Merk: her finnes mange muligheter!	Diplom, blomster, penn, papir, evt symbolske gjenstander

Aktivitet + Fase	Formål, hensikt	Beskrivelse	Hjelpemiddel
Finne symbol for seg selv og forelderen Fase 4	Styrke tilknytning, nyansere bildet av hverandre, gode narrativer om hverandre	Forelder og barn sitter sammen og finner bilder som passer på den de er, og deretter bilde på hvem de er sammen. En mor kan være f.eks. løvemor, barnet løvebarn. Forholdet dem i mellom kan være f.eks. en blomstereng. Metaforene blir utforsket i plenum.	Ingen
Tegne en følelse, som et fritt, spontant bilde Fase 2-4	Følelsesbevissthet, kreativitet, nye tanker, refleksjon	Tegne en følelse, som et fritt, spontant bilde, utforske detaljer, forsøke å transformere den opprinnelige tegningen til noe levende, plante, dyr, person. Finne lyd, tone som passer til bildet, finne rytme, musikk, f.eks xylofon.Demonstrere følelsen med "action pose", enactment eller dans,	Tegneark, farger, Evt rytmeinstrumenter, cd med musikk
Følge etter ledere, med musikk Fase 2-4	Humor og lek, samhørighet, bevegelse, rytme, oppmerksomhet, oppmerksomhet på andre, kroppsbevissthet, øvelse på å lede andre	En leder, alle de andre skal gjøre det samme som han/hun. Beveger seg rundt i rommet. Når lederen er lei, peker han/hun på en av de andre, som nå er leder. Etter en stund settes musikk på (fortrinnsvis wienerklassisk; Mozart, Haydn!), og leken fortsetter på samme vis.	CD-spiller, cd med Mozart el Haydn
Korledelse Fase 2-4	Ledelse, sang, respirasjon, stå i fokus, humor	En er korleder, resten av gruppen er kor. Koristene lager en lyd, ikke nødvendigvis fin (!). Korleder setter koret i gang, angir styrke, og avslutter med dirigentbevegelser	Ingen
Livets elv Fase 3-4	En sammenhengende livshistorie, tilhørighet, relasjon mellom foreldre og barn	Hver deltaker har sitt eget tau som legges ut på gulvet, mor og barn sammen. Tauet symboliserer hver enkeltes livslinje. Tau for andre familiemedlemmer. Legges ut på gulvet. Avstand mellom tauene markerer psykologisk og fysisk avstand. Symboler legges ut på riktig sted ift til viktige hendelser i livet. Se egen beskrivelse av metodikken i Eide & Rohde (2009)	Tau, kasse med symboler; hjerter, dyr, steiner osv.

Aktivitet + Fase	Formål, hensikt	Beskrivelse	Hjelpemiddel
Rollespill Fase 1-4	Selvforståelse, se seg selv utenfra, mulighet til refleksjon, utvikle mot	Dette kan organiseres på mange vis. Vi har god erfaring med ad hoc rollespill; et barn/voksen beskriver en situasjon, vi foreslår å lage et rollespill her og nå. Vi avtaler rollefordeling, og anbefaler at den som hadde opplevelsen er regissør, noen andre spiller den som hadde opplevelsen	Ingen
Knutemor Fase 2-4	Samhørighet, nærhet, humor, problemløsning	Kalles også dr Knute. En deltaker går ut, de andre holder hverandre i hendene i en ring. Deretter lager de en knute, hele tiden mens de holder hverandre i hendene. Den som gikk ut skal deretter løse opp knuten	Ingen
Bruk av videoopptak, film Fase 1-4	Kan brukes i forhold til alle aktiviteter, stimulerer refleksjon og mentalisering, samt gir trening i selvobservasjon	Rollespill eller aktiviteter filmes. Sees på umiddelbart. Deltakerne kommenterer det de ser. Kan stoppe opp ved f.eks. ansiktsuttrykk og kommentere: «hva tenker hun her?»; «hvilken følelse er dette?», eller «hvilke handlingsalternativer har han nå?»	Kamera og TV
Refleksjonsøvelser Fase 2-4	Mulighet for ny innsikt; se andre i et nytt lys, ny forståelse	Foreldrene sitter sammen og snakker om ulike tema; f.eks. barnas voldserfaring, hva de tenker om fremtiden osv. Barna sitter og lytter. Deretter reverseres situasjonen; barna kommenterer på foreldrenes samtale. Eventuelt i motsatt rekkefølge. Gruppeledere deltar	

6.3 Inspirasjonskilder til aktiviteter

Asen & Scholz (2010): Multi-Family Therapy

Liana Lowenstein (1999): Creative Interventions for Troubled Children and Youth

Liana Lowenstein (2010): Assessment and Treatment Activities for Children, Adolescents and Families

Kagan (2010): Real Life Heroes

Roseby et al (2005): A Safe Place to Grow. A group Treatment Manual for Children in Conflicted, Violent, and Separating Homes

Eide og Rohde (2009): Sammen så det hjelper. Metoder i samtaler med barn, ungdom og familier

7.0 AVSLUTNING, OPPFØLGING

Vi har sett at noen barn trenger noe mer oppfølging enn det som kan gis innenfor gruppeformatet. I noen tilfeller har vi gitt barn og voksne individuell oppfølging parallelt med gruppetilbudet, og i andre tilfeller har vi gitt oppfølging i etterkant. Dette kan være spesifikke tiltak som f.eks. EMDR. Vi har også i noen tilfeller bidratt med foreldreoppfølging over noe tid, samt deltatt på skolemøter og møter med aktuelle samarbeidspartnere. I noen tilfeller har vi blitt innkalt som vitner i retten, og bistått barna og foreldre i forhold til vurdering av samvær.

LITTERATUR

Achenbach, T. M., & Rescorla, L. A. (2001). Manual for the ASEBA School-age Forms and Profiles. Burlington, VT: University of Vermont, Research Center for Children, Youth and Families

Allen, J. G., Fonagy, P., & Bateman, A (2008). Mentalizing in Clinical Practice. Arlington VA: American Psychiatric Publishing Inc

Asen, E. & Scholz, M. (2010). Multi-Family Therapy. Concepts and techniques. London and New York: Routledge

Asen, E., Dawson, N., & McHugh, B. (2001). Multiple Family Therapy. The Marlborough Model and its Wider Applications. London & New York: Karnac

Bath, H. (2008). The Three Pillars of Trauma-Informed Care. Retrieved May.4. 2011 from http://journal.reclaiming.com.

Bath, H. (2010). Calming together: The Pathway to self-control. Retrieved May 4. 2011 from http://cyc-net.org/cyc-online/cyconline-mar2010-bath.html

Emerson, D., Sharma, R., Chaudry, S., & Turner, J. (2009). Trauma-sensitive Yoga. Principles, Practice and Research. Retrieved May 26. 2011 from http://traumacenter.org/products/pdf_files/IJYT_article_2009.pdf

Ford, J. D., & Courtois, C. A. (2009). Defining and understanding complex trauma and complex traumatic stress disorders. In C. A. Courtois & J. D. Ford (Eds.), Treating complex traumatic stress disorders: an evidence-based guide (pp. 13-30). New York: The Guilford Press.

Heltne, U., & Steinsvåg, P. Ø. (2011). Barn som lever med vold i Familien. Grunnlag for beskyttelse og hjelp. (Children living with Domestic Violence. Providing Protection and Help). Oslo: Universitetsforlaget

Kagan, R (2007). Real Life Heroes. Practitioner's Manual. New York: The Hayworth Press

Kelly, V. C. (2009). A Primer of Affect Psychology. Retrieved May 26. 2011 from www.tomkins.org/uploads/Primer_of_Affect_Psychology.pdf

Lieberman, M., Eisenberger, N., Crockett, M., Tom, S., Pfeifer, J., & Way, B. (2007). Putting feelings into words: Affect labeling disrupts amygdala activity in response to affective stimuli. Psychological Sciences, 18 (5), pp.421-428

McAdam, E. (2003). Undervisning på Vest Agder Familiekontor

National Child Traumatic Stress Network (2011). Empirically Supported Treatments and Promising Practices. Retrieved May 26.2011 from http://nctsn.org/resources/topics/treatments-that-work/promising-practices

Nordanger, D (2011) CACTUS: Children's Assessment of Complex Trauma Symptoms. Project proposal. Bergen: R-BUP

Perry, B (1999). Memories of Fear. How the Brain Stores and Retrieves Physiological States, Feelings, Behaviours and Thoughts form Traumatic Events. Retrieved February 2. 2011, from http://childtrauma.org

Perry, B. (2006). Applying principles of neurodevelopment to clinical work with maltreated and traumatized children. In N. Webb (Ed.), Working with traumatized children in child wellfare (pp. 27-52). New York: The Guilford Press

Roseby, V., Johnston, J., Gentner, B., & Moore, E. (2005). A Safe Place to Grow. A Group Treatment Manual for Children in Conflicted, Violent, and Separating Homes. New York, London, Oxford: The Hayworth Maltreatment and Trauma Press

Shore, A.(2003). Affect regulation and the repair of the self. New York: W.W. Norton

Siegel, D. J. (1999). The Developing Mind. How Relationships and the Brain interact to shape who we are. New York: The Guildford Press

Silberg, J. (2004). Guidelines for the Evaluation and Treatment of Dissociative Symptoms in Children and Adolescents. Journal of Trauma and Dissociation, 5 (3)

Sykes Wylie, M. (2004). Bessel van der Kolk wants to transform the treatment of trauma. Psychotherapy Networker, 28 (1), pp 30-41.

White, M. (2006). Children, Trauma and Subordinate Storyline Development. In D.Denborough (Ed.), Trauma: Narrative responses to traumatic experience, pp 143-166. Adelaide: Dulwich Centre Publications

TRAUMEBEVISST FLERFAMILIEARBEID

En modell for terapeutisk hjelp til komplekst traumatiserte barn, mer spesifikt barn som har levd med vold i familien. Barnet og en omsorgsperson møter andre barn og deres omsorgspersoner. Gjennom 15 samlinger med rollespill, lek, dialog og undervisning, bidrar tilbudet til en positiv utvikling for disse barna. Det teoretiske grunnlaget for modellen er hentet fra faseorientert traumebehandling, flerfamilieterapi og narrativ familieterapi.

Gruppetilbudet er et samarbeidsprosjekt mellom ABUP ved Sørlandet sykehus Kristiansand, og Familiekontoret i Vest-Agder. RVTS sør har bidratt med veiledning og fagkompetanse og deltatt på gruppene. Seniorrådgiverne Ragnhild Leite og Heine Steinkopf ved RTVS Sør, var blant initiativtakerne til prosjektet i 2005. Nå skal tilbudet også starte i regi av familie- og ungdomsteamet(FUT) på ABUP.

Lurer du på noe, ta kontakt med ABUP (postmottak@sshf.no) eller Familiekontoret i Vest Agder (familiekontoret.vest-agder@bufetat.no).

Familievernkontoret i Vest-Agder

SØRLANDET SYKEHUS
Voksenpsykiatri

Sørlandet sykehus HF
Avdeling for barn og unges psykiske helse

Barneverntjenesten

RVTS SØR